

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

Acad. Alexandru BOBOC

1. REGULĂ ȘI GRAMATICALITATE.

GRAMATICĂ ȘI LOGICĂ.

Conceptul de regulă (din latină: **regula**, cu sens de echer, calibru, riglă de nivelment) se definește în principal ca seamănare (egalitate, similitudine), formulată conceptual, însă nu și cunoscută, în mod necesar ca atare, a unei ființe, a unui eveniment sau a unei acțiuni. Aceasta în mod obiectiv, căci în sens subiectiv înseamnă prescripție, ordin.

Cu acest concept este compatibilă excepția, pe când cel de **lege** nu. „*O regulă este cognoscibilă și formulabilă numai în temeiul excepției ei. Cunoscuta maximă "excepția întărește regula" conține în bună parte înțelepciune. Din punct de vedere al logicii formale aceasta ar duce la absurditate, deoarece "confirmarea"*

*nu mai conține sensul de "a supune probei". Vechiul cuvânt are, după ce și-a pierdut locul în logică, un profund sens psihologic. Ceea ce ne poate spune nouă astăzi este că o regulă nu este, în genere, cu absolut nici o excepție, cognoscibilă ca regulă, deoarece ea rămâne parte a unui fundal al experiențelor noastre, de care numai rareori suntem conștienți"*ⁱ.

Atunci este vorba de **gramatică**, trebuie să deosebim între reguli esențiale și reguli neesențiale, care sunt altele decât regulile unui joc de șah (sau alt joc), în genere esențiale și ele, întrucât țin seama de „semnificația” figurilor. Dar aceasta ne servește numai la a înțelege funcția de „apel” a regulii, întrucât atrage atenția asupra unei conformări cu semnificațiile figurilor (pe care le înțeleg cei care se angajează în joc). Pentru a constata dacă o regulă este esențială pentru o limbă anumită, putem introduce următoarea procedură: se construiește o limbă, în care respectiva regulă lipsește, și se constată apoi dacă o anumită legare de cuvinte (propoziții) este permisă sau interzisă prin eaⁱⁱ.

Este de reținut însă că: „*unele reguli ale lingvisticii sunt și reguli ale logicii*”, iar altora „*nu le revine nici o semnificație logică*”; de asemenea că „*feluri de vorbire, care, din punct de vedere al lingvisticii obișnuite par fără greșală, logic primate se arată ca o însușire de semne lipsită de sens*”, după cum există și „*feluri de vorbire, care logicește sunt ireproșabile, dar în lingvistică ar putea să fie desemnate ca incorecte*”ⁱⁱⁱ.

Bine-nțeles, **regula** vine ca „*reguli*” de mai multe tipuri, în gramatică, precum și în logică. Prin statutul ei,

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

regula se aseamănă, oarecum, cu norma: are sfera de acțiune (și aplicare) contextuală și reclamă respectarea ei ca un criteriu de comportament.

Dar aceasta e gramaticalitatea.

Conceperea a ceea ce numim **regulă** în unitatea dintre lingvistic și logic ține, într-un fel, de formularea modelului deductiv-nomologic al explicație în opera lui Descartes. Hotărâtoare în acest sens este construcția unei teorii a explicației prin „*bifuncționalitatea legilor naturii*”, anume „*ca axiome și ca reguli de deducție*”; Descartes a oferit și un model de calcul: „*lege naturală*”, care este instanța ce survine în variantele de funcție ca axiomă și regulă ^{IV}.

De fapt, **regula**, chiar în sensul limbajului obișnuit, înseamnă a pune în ordine, a aranja, a rândui, a face să funcționeze ceva, a potrivi, dar și a sistematiza. Regularitatea, conformitatea cu o regulă, s-ar traduce astfel la nivelul sistematizării, prin conformitatea cu sistemul dat sau cu o anumită ordine.

Regulă mai înseamnă: **normă**, în virtutea căreia se desfășoară o acțiune, se realizează un comportament; mod de a rezolva o problemă.

În acest din urmă sens e și înțelegerea carteziană :

„Regulă” privește conducerea metodică a „rațiunii” și totodată a formei – enunț prin care aceasta vine în prezență. „*Este totuși mult mai bine – scria Descartes – să nu urmărești niciodată cercetarea vreunui adevăr decât să faci acest lucru fără metodă ... prin metodă înțeleg reguli sigure și ușoare, grație cărora cine*

le va fi observat cu exactitate nu va lua niciodată ceva fals drept adevărat”^v.

Cunoașterea „sistemului de reguli” este astfel hotărâtoare pentru structurarea metodei concepută în esență ca algoritm. „Regulă” aduce laolaltă planurile logico-sistematic și sintactic, termenul „**propositio**” referindu-se la enunțul regulii.

Este clar însă că „reguli” aici vizează interpretarea (căci este vorba de reguli folosite în cercetarea adevărului) și nu pur și simplu structura gramaticală.

În orice context gramatical, „regula” îndeplinește funcția de criteriu de ordonare și de îndrumare, în cercetare, ca și în gândire. În nici un caz nu realizează statutul de lege, întrucât vine în contexte convenționale, fie că acestea sunt rezultate din dezvoltarea istorică a limbii și gândirii, fie că se stabilesc pentru practicarea formelor diverse ale „jocului” (de diferite tipuri: spor, șah, chiar o convorbire, dialog – toate reclamând respectarea a "ceva", a unor reguli, fără de care nu pot avea loc), văzut estetic-metafizic și ca „simbol al lumii”.

Privită în evoluția istorică a studiului limbii, problematica gramaticii s-a situat printre preocupările cele mai timpurii ale acestuia. Încă vechile retorică, îndeosebi studiul **tropilor**, cu scop de introducere la Retorică și la Logică, insera în gramatică **sintaxa**, care „tratează despre natura cuvintelor și despre proprietățile lor gramaticale, adică despre numere, genuri, persoane, terminații”, „expresii figurate”, care „ajută mai întâi la cunoașterea a ceea ce gândim”^{vi}, și au, ca orice figură (formă exterioară a ceva), proprietatea generală întâlnită

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

în orice frază și în orice asociere de cuvinte, aceea de a semnifica ceva.

Inițial (chiar prin originarea în grecescul **grammatike**), "gramatică" desemnează știința (cunoașterea) despre limbă și îndemânarea de a vorbi. Chiar la cei vechi (la sofști, de pildă) înseamnă examinarea relațiilor dintre cuvinte și lucrurile desemnate de acestea. A avut loc treptat trecerea la analiza propoziției; pe baza distincției dintre „nume” și „verb” s-a ajuns apoi (logic, la Aristotel) la distincția dintre subiect și predicat. Până la teoriile moderne se cunosc (de-alungul Evului Mediu) studiile asupra unor domenii particulare (părțile de cuvânt, sintaxa, discursul) și „gramatica speculativă”. Epoca modernă cunoaște gramatica limbilor naționale, dar și „*gramatica raționalis*” (Leibniz), gramatica structuralistă (Saussure), gramatica logică (Husserl), apoi gramaticile transformațional-generative.

Se poate observa ușor că până la moderni, gramatica avea sensul larg de studiu al limbii, corespunzând oarecum și grecescului „*grammatike*”, care s-ar putea traduce prin „arta de a scrie”. În sensul restrâns termenul tinde să se limiteze la acea parte din analiza limbii care, tradițional, era tratată în capitolele de flexiune și sintaxă^{vii}.

Un rol de seamă l-au îndeplinit „gramaticile raționale” (universale), îndeosebi prin studiul naturii logice a limbajului și stabilirea unor principii ce guvernează vorbirea curentă în baza „paralelismului logico-gramatical” (un fel de logicism în lingvistică, însoțit de ideea universalității categoriilor gramaticale și a corespondenței lor cu categoriile logice).

Este ideea posibilității unei „gramatici universale”, care ar corespunde logicii și s-ar afla la baza tuturor limbilor, idee prezentată la Descartes, Leibniz și în Gramatica de la Port-Royal. Aceasta din urmă caută în principal „*fundamentele logice a ceea ce este comun tuturor limbilor*” și de ea se leagă și eforturile lui Chomsky „*de a pune în evidență universalii lingvistice care sunt comune tuturor limbilor naturale*”^{viii}.

Preocuparea pentru „gramatica logică” a fost, în mare măsură, impulsionată de construcția „limbajelor artificiale”, prin care se urmărea evitarea neajunsurilor limbilor naturale. În acest sens s-a precizat: „*Sintaxa acestor limbi artificiale urmează reguli simple și exacte și este construită după ideea unei **caracteristica universalis** a lui Leibniz într-o așa de strânsă corespondență cu semantica, întrucât forma sintactică a expresiilor reflectă structura semnificațiilor acestora*”^{ix}.

O spunea Leibniz însuși: Dumnezeu i-a dat omului „*facultatea de a vorbi, care trebuia să fie marele instrument și legătura comună a societății. De aici vin **cuvintele**, care servesc la a reprezenta și chiar a explica **ideile***”; „*toată cunoașterea noastră constă din adevăruri generale sau particulare*” și nu vom înțelege bine pe cele dintâi, „*care sunt cele mai considerabile*”, decât dacă ele sunt concepute și exprimate prin cuvinte”^x.

Pentru a putea ajunge la acesta, să luăm seama la „caracteristicile chinezilor” și atunci „*s-ar putea introduce o **caracteristică universală** mai populară și mai bună ca a lor, dacă, în loc de cuvinte, s-ar utiliza **mici figuri**, care ar reprezenta lucrurile vizibile prin trăsăturile lor, iar invizibilele prin vizibilele care le*

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

însoțesc, adăugând la acestea anumite mărci adiționale convenabile pentru a face înțelese flexiunile și particulele. Acestea ar servi mai întâi pentru a comunica ușor cu națiunile mai îndepărtate”, iar printre noi, „fără a renunța, totuși, la scriitura obișnuită”, folosirea acesteia „maniere de a scrie” ar fi „de o mare utilitate pentru a îmbogăți imaginația”^{xi}.

Dată fiind această complementaritate gramatical – logică în proiectul de la clasic la modern, vom încerca să scoatem în evidență variabilitatea **conceptului de gramatică**, precum și problematica actuală pe care o ridică acest domeniu atât de vechi al studiului limbii.

Din cele discutate în legătura cu problematica semioticii (și a semanticii, în speță), rezultă, credem, că teoriile moderne ale limbii, structurile sintactice ridică o mare dificultate (care a și impus logicalizarea: sintaxa logică): *„frazele gramaticale nu sunt totdeauna corecte din punct de vedere semantic. Gramaticalitatea și normalitatea semantică nu se acoperă.”^{xii}.*

Aceasta presupune, deci, deosebirea de esență (de natură) dintre **formele sintactice** și **formele logice**, fondată ea însăși pe deosebirea dintre **limbaj** și **gândire**, și, ontologic, dintre lingvisticitate și localitate. Încălcarea principiului autonomiei acestor domenii a condus (și conduce, inevitabil) la diferite **forme** ale reduționismului, mai ales asimilarea sensului cu condițiile lingvistice ale prezenței lui.

Discuția despre **gramatică** implică însă o mare complexitate. Termenul de „gramatică” trimite mai întâi la *„studiul tradițiilor lingvistice considerate sisteme”*; se

distinge apoi „gramatica generală”, care ar trebui numită „teoria gramaticală”, și „gramatica comparată”^{xiii}.

Gramatica, în toate sensurile ei, „*este știința tuturor aspectelor unei limbi, adică înglobează deopotrivă fonetica, semantica și celelalte componente ale fiecărei limbi particulare*”; în general însă, aplicat la o singură limbă studiul gramatical privește **morfologia și sintaxa**^{xiv}.

Pe linia logicii toate acestea justifică ideea că „o gramatică prezintă trei componente: una **sintactică**, adică un sistem de reguli după care, din cuvintele specificate în lexic ale unei limbi *S* se constituie mulțimea propozițiilor gramatical corecte ale lui *S*; una **semantică**, adică un sistem de reguli cu ajutorul cărora din semnificațiile date în lexic ale cuvintelor se determină semnificațiile propoziției; una **fonetică**, adică un sistem de reguli prin care fiecărei propoziții a lui *S* i se poate coordona o interpretare fonetică”^{xv}.

Autorul citat consideră că (pentru gramatica logică, e adevărat!) componența fonologică nu este „filosofic deloc relevantă”, și subliniază **unitatea dintre sintaxă și semantică**^{xvi}. În „limbile logice” se observă că „*fiecărei reguli sintactice de construire îi corespunde o regulă semantică de interpretare, care, din semnificațiile expresiilor unite laolaltă, determină semnificația expresiei alcătuite. Un asemenea strâns paralelism al sintaxei și semanticii nu există în limbile naturale*”^{xvii}.

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

2. TEORII MODERNE ALE GRAMATICII

Toate cele spuse privesc **un concept modern al gramaticii** și, mai ales, elaborat pentru nevoile studiului limbajelor artificiale (al „limbilor logice”). Dincolo de aceasta însă nici o gramatică nu se poate dispensa de regulile semantice. Abia acestea fac explicite regulile de alcătuire a expresiilor, care, în limbile naturale, constituie ceva obișnuit. Căci formularea acestor reguli este sarcina principală a gramaticii unei limbi, regula prin care ea se constituie, într-o limbă naturală, propoziții (și fraze) corecte, cărora le asociază o interpretare.

De aceea, studiul gramaticii limbilor naturale rămâne oricând premisa faptică pentru:

(a) **construcția unor noi modele de gramatică** (în funcție nu numai de specificul limbilor naturale și al celor artificiale, ci și de analiza logică a oricărui limbaj);

(b) **aflarea gramaticalității** (din gramatici și din configurație verbală, chiar cele mai obișnuite, întrucât e vorba de **o formă a universalității**);

(c) **sesizarea unor similitudini** între statutul formelor gramaticale și cel al formelor logice.

Nu întâmplător s-a spus că ceea ce se numește astăzi gramatică „tradițională” sau „clasică” este „*gramatica așa cum s-a fundamentat ea de la primele deosebiri gramaticale propuse de Platon și Aristotel în anti-*

chitatea greco-latină, s-a dezvoltat apoi în Evul Mediu și epoca modernă și se învață și astăzi încă în școli^{xviii}.

În acest sens, se propune următoarea tipologie: „gramatica tradițională”; „gramatica logică” (aci: „gramatica universală” a lui R. Montaque; teoria extensiunii – intensiunii a lui R. Carnap); „gramatica filosofică” (Wittgenstein); „gramatica generativă” (aci, „sintaxa generativă” a lui N. Chomsky; „semantica generativă” a lui J. A. Fodor și J. J. Katz).

Evident, este vorba de o tipologie a teoriilor gramaticii și nu a gramaticii. Nu poate să nu fie observată aici însă și o tipologie implicită a gramaticii din teoriile moderne ale gramaticii, gramatică ca pare cel puțin de două ori: așa cum se învață în școală și se reconstruiesc specialiști cu mijloace formale pentru a o face operatorie în aflarea metodelor adecvate de creare a unor limbaje formalizate, chiar de calculul și programe.

Ca urmare, atunci când vorbim de tipuri (nu modele) ale gramaticii trebuie să începem cu gramatica tradițională (să o numim „gramatică lingvistică”) în raport de care deosebim o a doua formă-tip: gramatica logică.

Este de observat că și în aceasta din urmă trebuie să distingem între tradițional și modern: „gramatica universală” (a secolelor XVII – XVIII); „gramatica universală” (R. Montaque); gramatica logică dezvoltată în contextul logicii moderne (R. Carnap, Fr. von Kutschera).

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

Este dificil, de aceea, să discutăm despre conceptul de gramatică în prezența unui pluralism (e adevărat limitat!) al teoriilor gramaticii, amplificat apoi de analiza contrastivă (construită treptat într-o „gramatică contrastivă”) și de „gramatica formală” (aplicabilă la informatică și la studiul matematic al limbii).

Cea care ar putea conține toate acestea ar fi, de aceea, **conceptul de gramatică** și definirea lui în teorii (tradiționale sau moderne) ale gramaticii. Căci gramatica vine, în cele din urmă (și în principiu) ca un aspect universal al limbajului (de orice tip: natural, formalizat ș.a.) în unitatea limbă-gândire, unitate ce impune redefinirea gramaticalității însăși. Aceasta se leagă de relația intrinsecă dintre gramatica și gândire, în ciuda (sau tocmai pentru că) faptul că gramatica este, în primul rând, un aspect al limbii, mai exact structurală acesteia.

Poate de aceea s-au și precizat următoarele: relația dintre gramatică și gândire se poate cerceta „*în discurs, în cuvântul scris și în limbile artificiale, pe care le aflăm în logica matematică și în programele de pe computer*”^{xix}.

Gramatica este „*un aspect al limbii. Există trăsături gramaticale în fiecare limbă, există asemenea trăsături și în fiecare vorbire, în fiecare efectuare a limbii ... Gramatica străbate toate cuvintele unei limbi ale unui discurs ... Toate cuvintele, chiar și simplele nume, prezintă coloratura gramaticală*”^{xx}.

Doar gramatica se află „într-o relație deosebită cu gândirea. Aspectele gramaticale ale unui discurs au o relație specifică la actele de gândire ce survin în timp ce este exprimat discursul”, ceea ce ne arată Husserl (în **Cercetări logice**, 1 – 5), atunci când deosebește „două feluri de semne: **expresii și indicii** (Anzeichen). El spune că, în mod normal un discurs funcționează în ambele feluri, anume ca expresie și ca înștiințare. Un discurs **exprimă** un conținut de fapt sau o situație, dar și **arată** ascultătorului actualitatea unei **prestații de gândire în vorbitor**”^{xxi}. (De aici lipsește ceva sunt deschise ghilimele, sunt închise, dar se mai închid odată, ceea ce nu se poate)

Unitatea limbă – gândire vine astfel laolaltă cu (sau prin) unitatea gramatică-gândire. De aici și dificultatea de a distinge o sintaxă pură (desprinsă de semantică) în limbile naturale. „*Totuși, o gramatică trebuie să formuleze în așa fel regulile sintactice și semantice, încât prin conexiunea lor să devină clar că prestațiile semantice, la care se ajunge în cele din urmă, sunt desăvârșite de configurațiile sintactice*”^{xxii}.

Toate acestea diferă însă în funcție de tipul de gramatică: tradițională, logică, generativă.

Peste toate pare a domina o anumită poziție și un anumit rol al **regulii**, în măsura în care e vorba de comportamentul lingvistic într-un context de comunicare: „*Regulile gramaticale determină o anumită semnificație; dar nu sunt nici cum răspunzătoare pentru aceasta, astfel încât ea (aceasta) poate să le contrazică*”; „regulile

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

gramaticii nu se lasă îndreptățite prin aceea că prezentarea, dacă e conformă lor, concordă cu realitatea”^{xxiii}. Dar Wittgenstein anunță apoi „*analogia dintre gramatică și joc*”, precizând că „*gramatica constă din comparații – cumva ca într-o tabelă. Aceasta ar putea fi parte a unui mecanism. Legătura, nu acțiunea determină însă semnificația*”^{xxiv}.

Se poate deduce astfel că regula, atât de importantă pentru orice modelare a gramaticii, ca și pentru gramatica practică (în vorbirea limbilor naturale), nu este nici o lege, nici imperativ. De aceea „distincția tradițională” dintre „gramatical” și „semnificativ” nu este afectată de concluzia „*că limitele gramaticii sunt, în cele din urmă, nedeterminate; sau, mai exact, că fiecare gramatică își definește propriile limite, pe care, în acest sens, le determină*”^{xxv}. Certitudinea gramaticală ni vine prin valori (de un anumit tip) și , ca urmare, are un alt statut decât cea logică. Ceea ce determină toate acestea este astfel ideea de **regulă gramaticală**, pe care teoriile moderne (cele transformaționale îndeosebi) au eliberat-o treptat de încărcătura normativă legând-o de **formal**, fără să ofere însă o soluție satisfăcătoare.

Chomsky însuși, cel, mai de seamă novator al domeniului gramaticii, spunea: „*Dacă vrem să ne desprindem într-un mod mai hotărât de gramatica tradițională, este esențial să dăm o formulare precisă noțiunii de descriere structurală a unei fraze și să indicăm cu precizie maniera în care descrierile structurale sunt structurale sunt fixate în fraze prin*

reguli gramaticale. *Regulile gramaticii tradiționale sunt de specii foarte diferite, și nu există nici o indicație clară în legătură cu ceea ce este natura exactă a unei descrieri structurale. Lingvistica modernă a acordat o mare atenție clasificării acestei probleme, dar nu s-a ocupat în mod serios de noțiunea de regulă de gramatică*”^{xxvi}.

De aceea „se pare că o formulare cu adevărat exactă a teoriei lingvisticii va trebui să înceapă prin a determina categoriile de reguli gramaticale permise, și prin a înfățișa exact forma lor și maniera în care ele impun descripții structurale unui element oarecare al unuia ansamblu finit de fraze gramaticale”^{xxvii}.

Este semnificativ că una din cărțile lui N. Chomsky se intitulează **Rules and Representation** (New York, Columbia University Press, 1980) și reia discuția despre regulile gramaticale în legătură cu teza: „gramatica universală” este în procesul genetic al ființei umane. Regula este intrinsecă gramaticalității (gramaticii și teoriilor gramaticii) și funcționează oarecum ca normă, e adevărat, nu absolută, ci ca rezultat al unei conversații. „Respectul regulii” este o formă de realizare a gramaticalității (dimensiunea ființei), în unitatea de bază a sintaxei – propoziția – sau într-o frază corect alcătuită gramatical. Această realizare este un fapt lingvistic și, ca orice fapt, nu epuizează sfera dimensiunii pe care se înscrie (aici, lingvisticitatea).

Statutul unei reguli gramaticale amintește totodată de statutul sensului. Ajuns în prezență (în semne) el funcționează dar nu există efectiv ca un dat, alături și

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

printre datele contextului semnificativ respectiv. Fără respectul regulii (o exigență a funcționalității limbii) nu-i posibilă configurarea (nici ființa) propoziției, frazei, discursului etc.

Așa cum se știe, o gramatică presupune (este) un **lexic** (un dicționar, în care sunt date cuvintele într-o anumită clasificare) și **reguli** (gramaticale). Ambele (lexic și reguli) pot fi privite „*din două puncte de vedere definite, după cum lingvistul este preocupat de analiza ("recunoașterea") unui corp de enunțuri sau sinteza ("producerea") propozițiilor gramaticale*”; este de reținut însă că în sine „*ele sunt neutre față de această distincție*”, și, ca atare, „*nu există opoziție între gramaticile generative și cele "descriptive"*”^{xxviii}.

„Regulile” împart vocabularul în clase și subclase ordonate ierarhic. Înțelegerea „regulii” depinde însă de înțelegerea, raportului dintre gramatica și logică, ceea ce se și desprinde, de fapt, „gramatica tradițională” de cea logică și apoi de cea generativă. Trebuie reținut faptul că noile teorii sunt dominante de tendința de a elibera „regula gramaticală” de orice încărcătură normativă și de a o lega aspectul formal. Aceasta acționează inevitabil asupra conceperii structurii gramaticale, (care are, în esență, un caracter abstract) și, respectiv, a categoriilor gramaticale și a modului de exprimare a acestora (forma gramaticală) și se concretizează în regândirea statutului sintaxei.

Aici intervine iarăși legătura cu logica. Căci ambele au un caracter formal, unite fiind prin stabilirea de reguli (e adevărat, diferite!) de construire a propozițiilor.

Tocmai regândirea regulii prin legătura cu logica și în temeiul ei ontologic – gramaticalitatea – a permis reluarea (și restructurarea) proiectului din epoca modernă a unei „gramatici universale” în gândirea secolului nostru, în cele câteva forme ale gramaticii construite, cea mai timpurie fiind „*ideea unei gramatici pure*” a lui Husserl: „*Și în sfera gramaticii – scria acesta în 1901 – există o măsură sigură, o normă apriorică, care nu poate fi depășită. Așa cum în sfera logică proprie aprioricul se separă ca "logică pură" de logicul empiric și practic, și în sfera gramaticală așa numitul "pur" gramatical, adică tocmai aprioricul ("forma ideală" a limbii, cum s-a spus într-un mod adecvat), se separă de empiric*”^{xxix}.

Reluarea ideii de „gramatici universale” în „epoca naturalist – științifică”, a „cercetărilor general-empirice”, necesită o corectare în direcția unei gramatici „filosofice”, anume a ceea ce este „logic” în limbă, „*aprioricul formelor de semnificație*”^{xxx}.

Astfel limba are „*nu numai fundamente fiziologice, psihologice, cultural-istorice*”, ci și „*fundamentele ei apriorice*”, care privesc „*formele esențiale de semnificare și legile apriori ale complexiunii ei, respectiv ale modificărilor ei*”, ceea ce înseamnă, „*că nu e de conceput nici o limbă care nu ar fi determinată în mod esențial prin acest apriori*”^{xxxi}.

În esență dar, forme ale universalității precum semnificația (semnificabilitatea), gramaticalitatea, logicitatea, idealitatea ș.a. aduc laolaltă formalul (chiar formalism!) și aplicativul aprioricul și empiricul.

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

3. GRAMATICI GENERATIVE ȘI GRAMATICI TRANSFORMAȚIONALE

Într-un fel ceea ce s-a numit „revoluția transformationalistă” în gramatică înseamnă o recunoaștere a aprioricului în sensul configurării autonomiei gramaticalului. Pe bună dreptate s-a subliniat: „*Noțiunea de creativitate, propriei teoriei chomskyene, se reduce, în fond, la interiorizarea locutori ai regulilor structurii limbajului. Este vorba astfel de creativitatea guvernată de reguli, nu de creativitatea care schimbă regulile, proprie gramaticii istorice*”^{xxxii}.

„*Gramaticile generative ca teorii ale competenței lingvistice*” – iată teza de bază din celebra *Aspects of the Theory of Syntax* (1965). „*Trebuie să deosebim în mod fundamental – scrie Chomsky – între competența lingvistică (competence; conștiința locutor–auditorului despre limba sa) și performanța lingvistică (performance; folosirea limbii în situații concrete)*”^{xxxiii}.

De fapt, „*pentru lingvist la fel ca și pentru copilul care învață, limba, problema constă în a determina, pornind de la datele performanței lingvistice sistemul de reguli ce îi stă la bază*”; deosebirea „*este înrudită cu separarea saussuriană **langue-parole***”, dar e necesar să ne îndreptăm de acest concept de limbă, înțeleasă ca „*la înțelegerea humboldtiană a competenței care stăm la baza unui sistem de procese generative ("creatoare")*”^{xxxiv}.

Și acum, tezele fundamentale. „Gramatica unei limbi se înțelege ca descriere a competenței lingvistice imanente a vorbitor-auditorului ideal”; dacă gramatica este explicită, în alți termeni, „nu se construiește pe inteligența creatorului”, ci „oferă chiar o analiză explicită a acestuia, lămurind cu ce constituie aceasta pornind de la sine însuși la înțelegerea gramaticii, atunci putem (cu o certă redundanță) să o numim **gramatică generativă**”^{xxxv}. Căci „o gramatică pe deplin adecvată trebuie să atașeze fiecărei propoziții dintr-o mulțime înfinită de propoziții, o descriere structurală, din care decurge înțelegerea acestei propoziții de către un ascultător ideal”; „în acest caz nu este necesară ca parte a teoriei lingvistice nici o procedură de apreciere, adică o însușire a unui organism sau a unui mecanism în stare să învețe limba”. Întrucât este greu de reprezentat „cum această posibilitate logic inteligibilă ar putea fi realizată în detaliu” și cum s-ar putea formula „o teorie lingvistică convenabilă”, să acceptăm provizoriu „că acest fapt empiric trimite la numita faculté du langage umană înnăscută și, ca urmare și la o teorie generală a limbajului”^{xxxvi}.

Deci, o analogie cu „ideile înnăscute” (acel „*virtuel en nous*” al raționalismului clasic modern). Dar așa cum s-a observat, aici se pune o problemă ce nu ține de gramatică, ci de teoria cunoașterii, problemă dezvoltată de Chomsky mai ales în lucrarea **Cartesian Linguistics** (1965); teza ar fi următoarea: „la oameni, desfășurarea învățării limbii se deosebește de alte procese de învățare, ca, de pildă, învățarea jocului de șah, prin aceea că în intelectul uman se construiesc anumite informații ce pătrund în procesul însușirii limbii.

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

În acest sens, avem o capacitate lingvistică înnăscută, nu însă o capacitate înnăscută pentru jocul de șah”^{xxxvii}.

Chomsky înțelege prin gramatică generativă „doar un sistem de reguli ce coordonează descrierea structurii propozițiilor într-o modalitate explicită și bine definită. Evident, fiecare vorbitor al unei limbi, și-a însușit pe deplin o gramatică generativă ce exprimă cunoașterea de către el a limbii, ceea ce nu vrea să însemne însă că el este conștient de regulile gramaticii, nici că le-ar putea face conștiente, nici că afirmațiile sale despre cunoașterea de către el însuși a limbii sunt în mod necesar corecte ... cu toate acestea, o gramatică generativă reprezintă încercarea de a specifica ce cunoaște cu adevărat vorbitorul și ce nu, ce poate să relateze el despre cunoașterea sa”^{xxxviii}.

Pentru a marca dezacordul cu tradiția și a explica principiul „rules governing creativity”, Chomsky introduce distincția dintre „structura de suprafață” (*surface structure*) și „structura de adâncime” (*deep structure*) într-o „gramatică creatoare și transformatoare” ce constă, de fapt, într-un **sistem de reguli** („de creare” și de „transformare”), gramatică în care componenta sintactică este unica parte creativă.

Iată textul fundamental în acest sens: „*Componenta sintactică constă dintr-o bază, care creează structurile de adâncime, și o parte transformațională, care o redă pe aceasta în structuri de suprafață. Structura de bază a unei propoziții duce la o interpretare semantică în componenta semantică, iar structura ei de suprafață este supusă interpretării fonetice prin structură fonologică. Ca rezultat final, o gramatică constă în a raporta o in-*

terpretare semantică la o reprezentare fonetică ceea ce înseamnă că ea arată cum se interpretează o propoziție. Această relație e mediată de componenta sintactică, care constituie singura parte "creativă" a gramaticii"^{xxxix}.

Tocmai de aceea, „gramatica generativă” și „gramatica transformațională” nu se identifică.

Chomsky însuși discută două tipuri de gramatică generativă: **gramatica cu număr infinit de stări și gramatica de constituenți**, tipuri de gramatică generativă netrăsformațională, „*cu scopul ultim de a justifica alegerea unei gramatici mai puternice, anume gramatica transformațională*”, considerând că limbile naturale „*nu pot fi descrise în mod satisfăcător în termenii unor gramatici netrăsformaționale*”^{xl}.

Chomsky schimbă complet concepția despre configurația gramaticii, punând într-o nouă lumină componenta sintactică prin interpretarea ei cu ajutorul unei componente semantice: „*O gramatică – preciza el – conține o componentă sintactică, una semantică și una fonologică. Ultimele două sunt pur interpretative, nu au nici un rol în crearea recursivă a structurilor propoziționale. Componenta sintactică constă într-o bază și o componentă transformațională. La rândul ei, baza constă dintr-o componentă categorială parțială și un lexic. Baza o creează structurile de adâncime* (subl. n). *O structură de adâncime este dată într-o componentă și capătă o interpretare semantică; prin reguli de transformare ea este oglindită la nivelul unei structuri de suprafață, care capătă o interpretare fonetică prin componenta fonologică*”^{xli}.

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

4. "UNIVERSALIILE LINGVISTICE".
GRAMATICĂ ȘI ONTOLOGIE.

Componenta semantică a fost dezvoltată într-o adevărată „semantică generativă”, și apoi într-o „gramatică universală”, punând gramatica în perspectiva unui expres angajament ontologic. Gradul ridicat de formalizare, faptul că gramaticile limbilor posibile pot fi tratate ca sisteme sintactice și semantice totodată sporește această deschidere.

În acest sens pledează și discuția despre universalii. *„cercetarea univesaliilor este cercetarea însușirilor pe care trebuie să le aibă orice gramatică generativă a unei limbi naturale ... Este util însă să împărțim universaliiile în **formale** și **substanțiale**. O teorie a univesaliilor susțin că unitățile determinate, care intervin în fiecare limbă, s-au preluat dintr-o clasă de unități stabile”* (gramatica universală tradițională era și o teorie a univesaliilor substanțiale); *„o proprietate de a avea o gramatică, care să împlinească o condiție abstractă **formal**, deși se poate arăta că este vorba aici de o însușire generală a limbilor naturale”*^{xlii}.

„Universaliile formale” sunt condiții ale oricărei gramatici generative și, ca urmare, trebuie puse în legătură cu „interiorizarea” regulilor structurii limbajului: *„Fie N. clasa gramaticilor limbilor care posedă toate caracteristicile structurale comune limbilor umane. Aceste caracteristici sunt: **univesaliile lingvistice** ale lui*

Chomsky. În timp ce cu privire la structurile gramaticale de suprafață limbile naturale se diferențiază foarte puternic una de alta, se constată că structurile gramaticale de adâncime ale limbilor posedă mari asemănări cu universaliiile lingvistice^{xlili}.

„Universaliiile” aduc în prim plan gramaticalitatea (respectiv, agramaticalitatea) în condițiile în care are loc nu descrierea (unor fraze), ci producerea, componenta creativă fiind inerentă transformaționalismului. Analiza „gradelor de gramaticalitate” pune în atenție unitatea sintaxei și semanticii, după cum analiza treptelor „încălcării gramaticalității”^{xliv} pune în atenție importanța regulii gramaticale, așa cum o arată „regulile de transformare”. Aici se manifestă creativitatea limbajului prin „*rules governing creativity*”.

Teoria lui Chomsky ridică, într-adevăr, probleme de fond ale unei înțelegeri moderne a gramaticii și, ceea ce ne interesează aici (într-o prezentare a universului semantic), a locului și rolului sintaxei.

Prin studiul cel mai recent al „regulilor”, a adus unele modificări, se pare sub dublul impact al experienței și al cunoașterii tradițiilor lingvisticii. Desigur, esențială rămâne aprecierea: „*principalele dezvoltări în lingvistică în ultimii 30 – 40 de ani au fost legate în mare măsură de conceperea gramaticii ca **teorie despre...** „Evenimentul cel mai semnificativ al acestei perioade, revoluția chomskyană, a fost în esență un răspuns la această chestiune”, răspuns rezumat în ideea „că gramaticile sunt teorii despre competență*”^{xlv}.

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

Chomsky însuși a susținut această idee, definind „competența gramaticală” ca *„un sistem de reguli, care creează și interrelaționează reprezentări mentale determinate, de care aparțin îndeosebi reprezentările de semn și semnificație; caracterul exact al acestora trebuie descoperit ulterior, deși ceva despre el e cunoscut deja”*^{xlvi}. Căci *„a avea capacitatea de a face cutare sau – cutare lucru nu se confundă cu a ști cum acesta este de făcut”*^{xlvii}.

Este important însă să știm că *„o parte constitutivă fundamentală a ceea ce informal numim "cunoașterea limbii" este ... cunoașterea gramaticii”*^{xlviii}. Căci fără „a avea o limbă”, gramatica „determină însușirile fiecărei propoziții ale limbii. Fiecărei propoziții, gramatica îi determină aspectele formei ei fonetice, semnificației ei și multe altele. Limba însăși este mulțimea propozițiilor, care sunt descrise de gramatică. Pentru a introduce un termen tehnic, spunem că gramatica *„generează” propoziții pe care le descrie, precum și descrierile structurilor ce aparțin acestora*”^{xliv}.

Mai mult, *„limba generată de gramatică este infinită”*; în principiu însă *„gramatica prezentă într-un creier finit este ea însăși infinită și, de aceea, noi trebuie să aplicăm în mod repetat regulile gramaticale în moduri diferite”*^l. Gramatica reprezintă astfel *„componenta gramaticală”*^{li}.

Se pare însă că această constantă în pluralismul gramatical ar avea nevoie de o regândire a tradiției

humboldiene a contextului spiritual. Chomsky însuși a simțit această nevoie de reluare: „*Ar fi o teză coerentă și posibil și corectă, dacă s-ar afirma că componența lingvistică construiește o gramatică numai în legătură cu alte competențe ale spiritului*”^{lii}.

Într-o anumită sistematizare (parțial schematică, inevitabil) cercetările lui Chomsky și ale gramaticilor generativ – transformaționale s-ar putea reda astfel:

1) determinarea în mod riguros a categoriei de regulă gramaticală, funcțională într-un anumit fel ca normă (întrucât prin regulă intră în prezență gramaticalitatea);

2) aceasta din urmă se poate înțelege în raport cu regula gramaticală după modelul interacțiunii sens – ființă, deci într-o modalitate ontologică;

3) intervine inevitabil aici aprioritatea **sui-generis**, care nu are nimic comun cu înnăscut și este, cumva „forma ideală” (de care vorbea Husserl) și de aceea se poate spune: „*rules governing creativity*” în raport cu limba;

4) tocmai de aceea gramaticile generative sunt „teorii ale competenței lingvistice” și operează cu un locutor – auditor ideal;

5) aceasta dă un sens mai profund deosebirii *langue et parole* (Saussure), pe fondul creativității înțeleasă humboldian (participarea la zămislirea gândurilor) și deosebirii dintre ceea ce cunoaște un vorbitor și ceea ce cunoaște (aici, limita ca limita

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ. MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

însușirii, nu limita limbii, adică limită a expresiei în limbă);

6) tocmai întrucât este astfel, gramatica generativă (și gramatica generativ-transformațională) nu constituie o reluare a ideilor înnăscute, ci doar pune în evidență înnăscutul virtual (ca disponibilitate la competența lingvistică), cumva programul genetic;

7) de aici și importanța componentei semantice pentru interpretarea celei sintactice, prin aceasta Chomsky căutând nu un model al modelelor de analiză (ca structuralism), ci al limbajului însuși (altfel spus, el modelează într-un sistem formal gramatica și nu limbajul);

8) formalizarea gramaticii limbajului în perspectiva unui angajament ontologic, întrucât se caută gramaticalitatea din gramatică, nu gramatica însași;

9) tocmai această idee este confirmată în discuția despre universalitățile lingvistice.

5. CÂTEVA CONCLUZII

Teoriile moderne ale gramaticii, transformaționalismul inerent acestora antrenează în și mai mare măsură ontologia. Nu însă, ca ontologie a limbajului, ci ca ceea ce în sfera acestuia constituie prezența ființei: regula, gramaticalitatea, creativitatea. Toate acestea însă noi

modalități de a gândi ce înseamnă **a fi** în modalități determinate, dar în forma universalității, spre deosebire de formele concret determinate.

Nu poate să nu fie observată aici influența noilor teorii ale gramaticii în regândirea și reexpunerea problematicii ontologice.

În principal, trebuie revenit însă la unitatea dintre **competență** și **performanță** în procesul interiorizării regulilor. Este vorba de un raport între ceva abstract și un dat (folosirea limbii în situații concrete). Abia la acest nivel survin o categorialitate și un set de categorii generale în raport cu **categoriile gramaticale** (număr, gen, diateză, mod, timp, aspect, persoană, grad de comparație). Într-un fel, este activă aici o distincție între **categoriile ale gramaticii** („gramaticale”), în formele în care are loc însușirea („învățarea”) unei gramatici, și **categoriile ale gramaticalității** (regula; structura și descrierea structurală; unitatea sintactică; unitatea semantică; generativitatea ș.a.).

Aceasta s-ar putea justifica însă printr-o regândire (în perspectiva formei logice a gramaticii, îndeosebi) a tezei lui von Humboldt despre participarea limbii la **realizarea** experienței umane, implicit la geneza gândurilor; „*Limba – scrie Humboldt – este organul formativ al gândului. Activitatea intelectuală, absolut spirituală, interioară și întrucâtva trecând fără urmă, devine prin sunet expresă și sensibilă pentru simțuri în vorbire. Ea (activitatea) și limba sunt astfel de nedespărțit una de alta; ea este însă și în sine unitară cu*

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

necesitatea de a intra într-o legătură cu sunetul limbii; astfel gândirea nu poate ajunge la claritate, iar reprezentarea nu va ajunge la concept”^{liii}.

Însăși „formularea gramaticală ia naștere din legile gândirii prin limbă și se bazează pe congruența formelor de sunet cu acestea. O astfel de congruență trebuie să fie prezentă, într-o anumită modalitate, în orice limbă”^{liv}.

Este astfel evidentă ideea că gândirea și vorbirea alcătuiesc o unitate, că limba însăși nu este un simplu mijloc de comunicare, ci are un rol activ-generativ. Dincolo de sarcina gramaticii unei limbi de a furniza reguli pentru formarea, din unități de bază, a unor expresii cu sens, intervine complexa activitate a spiritului, în care se integrează și funcția creatoare a limbii. De aceea „gramaticalitatea” nu se reduce la criteriu de regulă, ci este și structurală limbii și unității limbă-gândire. Este hotărâtor însă ceea ce spunea Wittgenstein: *„Das wasen ist in der Grammatik ensprochen”^{lv}.*

NOTE

ⁱ B. Lee Whorf, *Sprache, Denker, Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg, 1971, p. 8.

ⁱⁱ J. Schächter, *Prolegomena zu einer kritischen Grammatik*, Ph. Reclam, jun. Stuttgart, 1978, p. 41.

ⁱⁱⁱ *Ibidem*, p. 44. De pildă, propoziția: „Die Mädchen gehe auf dem Strasse” (Fata mergea pe stradă.) conține trei greșeli: „Mädchen” (fată) e un neutru, „Strasse” (stradă) e un feminin, iar imperfectul de la „gehen” (a merge) este „ging”; logic însă propoziția este corectă (*Ibidem*, p. 45).

^{iv} G. Loeck, *Die deductiv –nomologische Erklärung als Erfindung Descartes*, în: „*Zeitschrift für philosophische Forschung*”, Bd. 40, Helf 1 (1986), 63, 66, 79.

^v R. Descartes, *Reguli utile și clare pentru îndrumarea minții în cercetarea adevărului*, București, Ed. Științifică, 1964, p.16. Așa cum s-a observat, Descartes „concepea expunerea întregii științe ca pe un sistem de reguli”, ceea ce se concretizează astăzi în „pasiunea noastră pentru algoritmi” (Gh. Enescu, *Studiu introductiv la Reguli*, p. XL).

^{vi} C. Ch. Du Marsais, *Despre tropi* (1730), Ed. Univers, București, 1981, p. 136

^{vii} J. Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, Ed. Științifică, 1995, p. 154

^{viii} A. Keller, *Sprachphilosophie*, Alber, Freiburg/München, 1979, p. 18

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

- ix F. von Kutschera, *Sprachphilosophie*, 2. Aufl., Fink, München, 1975, p. 222
- x G. W. Leibniz, *Nouveaux Essais sur l'entendement humains*, Flammarion Paxis, 1935, p. 221,346.
- xi *Ibidem*, p. 346
- xii M. Tușescu, *Cours de Sémantique*, Ed. Tipografia Universității, București, 1973, p. 202
- xiii E. Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Ed. Echinox, Cluj, 1995, p. 96
- xiv *Ibidem*, p. 97
- xv Fr. von Kutschera, *Sprachphilosophie*, p. 204
- xvi *Ibidem*, p. 205
- xvii *Ibidem*, p. 206
- xviii *Ibidem*, p. 207
- xix R. Sokolowski, *Grammatik und Denken*, în: *Phänomenologische Forschungen*, Albert, Freiburg/München, Bd., 21 (1998), p. 31
- xx *Ibidem*.
- xxi *Ibidem*, p. 33-34.
- xxii F. von Kutschera, Op. cit., p. 205
- xxiii L. Wittgenstein, *Philosophische Grammatik*, hrsg. von R. Rhees, Suhrkams, Frankfurt a. M., 1973, p. 29

^{xxiv} *Ibidem*, p. 29, 30. În spiritul celei din urmă forme a filosofiei sale a limbajului, Wittgenstein accentuează importanța jocului pentru conceperea naturii și rolului regulilor. Așa cum s-a observat, „sintaxa limbii este comparată cu regulile jocului de șah ... un sistem de reguli e desemnat de Wittgenstein și ca un calcul. Semnele care se aplică într-un calcul, își capătă "semnificația un calcul" prin regulile ce constituie calculul. Așa cum figura pionului își capătă" semnificația în jocul de șah, tot așa și un semn lingvistic își dobândește „rolul (semnificația) în sintaxă prin regulile conferite sintaxei”. (A. Newen, *Die Entwicklung der Wittgensteinschen Sprachphilosophie*, în: „*Zeitschrift für philosophische Forschung*”, Bd. 51, Heft 3, 1997, p. 441.)

^{xxv} J. Lyons, Op. cit., p. 177. Când spunem că un anumit enunț este negramatical, în raport cu o gramatică dată, nu înseamnă că este neacceptabil și din alte motive (*Ibidem*,).

^{xxvi} N. Chomsky, *On the Notion „Rule of Grammar”* (1961) în: J. A. Fodor and J. J. Katz (eds.), *The Structure of Language. Readings in the Philosophy of Language*, New Jeasey, Prentice-Hall, 1964, p. 119.

^{xxvii} *Ibidem*. Chomsky definește „regulile” în contextul înțelegerii „competenței gramaticale”: „Înțeleg competența gramaticală ca un sistem de reguli, care creează și raportează una la alta reprezentări mentale determinate, cărora le aparțin îndeosebi reprezentările de sunet și semnificație”; aceste reguli „lucrează” în acord cu „principiile generale determinate” și aparțin „pragmaticii universale”. (*Regeln und Representationen*, Fr. a. M., M. Suhrkamp, 1981, p. 94, 95).

^{xxviii} J. Lyons, Op. cit., p. 181.

^{xxix} E. Husserl, *Logische Untersuchungen*, II, 1, 5, Aufl. M. Niemeyer, Tübingen, 1968, p. 336. Nu este vorba însă de o gramatică „universală” ca una care ar cuprinde în sine „toate gramaticile particulare” (*Ibidem*, p. 340)

CONCEPTUL DE GRAMATICĂ.
MODELE ȘI TEORII ALE GRAMATICII

^{xxx} *Ibidem*, p. 337, 338. Astfel s-ar și explica, poate, ceea ce Leibniz desemna ca "diversitate prin accent" în analiza logică a propoziției identice "un être ... un être" (Cf. A. Robinet, Leibniz: *Unité et multiplicité à la lumière de l'architectonique disjonctive*, în: *Unità e Multiplicità nel pensiero filosofico e scientifico di Leibniz*, Leo S. Oscchki Editore, Firenze, 2000, p. 12)

^{xxxi} *Ibidem*, p. 338.

^{xxxii} M. Tuțescu, *Les Grammaises Generale – transformationelles*, EDP. București, 1982, p. 15. în limbajul lui Chomsky (din Rule of Grammar): „rules governing creativity” (în limbă), spre deosebire de „rule changing creativity” (în vorbire).

^{xxxiii} N. Chomsky, *Aspekte der Syntax-Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt a. Main, 1973, p. 14

^{xxxiv} *Ibidem*, p. 14 – 15.

^{xxxv} *Ibidem*, p. 15

^{xxxvi} *Ibidem*, p. 15, 55

^{xxxvii} Fr. von Kutschera, Op. cit., p. 63

^{xxxviii} N. Chomsky, Op. cit., p. 19-20

^{xxxix} *Ibidem*, p. 173.

^{xl} E. Vasiliu, *Gramatici generative și gramatici transformaționale*, în vol. *Lingvistica modernă în texte*, red. M. Iliescu, L. Wald, Tipografia Universității București, 1981, p. 121

^{xli} N. Chomsky, Op. cit., p. 179 – 180.

^{xlii} *Ibidem*, p. 44

^{xliii} W. Stegmüller, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie. Eine Kritische Einführung*, Bd. II, 6. Aufl., Kröner Verlag, Stuttgart, 1979, p. 12

^{xliv} N. Chomsky, op. cit., p. 188 – 201.

^{xlv} J. J. Katz, *An Outline of Platonist Grammar*, în: *The Philosophy of Linguistics*, ed. by J. J. Katz, Oxford University Press, 1985, p. 186, 187.

^{xlvi} N. Chomsky, *Regeln und Representationen*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1981, p. 94.

^{xlvii} *Ibidem*, p. 12

^{xlviii} *Ibidem*, p. 95.

^{xlix} *Ibidem*, p. 221

^l *Ibidem*, p. 222

^{li} *Ibidem*, p. 225

^{lii} N. Chomsky, *Reflexionen über die Sprache*, Suhrkamp, Fr. a. Main, 1977, p. 55

^{liii} W. von Humboldt, *Einleitung zum Kawi-Werk*, în: *Schriften zur Sprache*, hsg. von M. Böhler, Reclam Jun. Stuttgart, 1973, p. 45

^{liv} *Ibidem*, p. 123.

^{lv} L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, 371 (Suhrkamp, 1967, p. 145). Dacă „esența e exprimată în gramatică” (cum o spune acest forum), devine și mai lămuritoare precizarea din aforismul 150 (*Phil. U*): „Gramatica cuvântului “a ști” (“wissen”) este îndeaproape înrudită cu gramatica cuvântului “a putea” (“können”, “im stante sern” - a fi în stare). Dar și înrudită cu cea a cuvântului “a înțelege” (“verstehen”) “a stăpâni” – (“beherrschen”) - o tehnică”.